

Mátyás király a magyar és európai folklórban

Kralj Matjaž King Mathias of the Slovenes, successor to Kresnik, and legendary conqueror of the Turks. Like Kresnik, Matjaž too was married to his sister, Alenčica, whom, in legend, he rescued from the Turks, or in Slovenian traditional ballad, from the underworld. Matjaž is also a king in the mountain, sleeping till the day of Slovenia's utter need, when he will emerge and save everything. ...

It is said that during World War II the peasants thought King Matjaž would ride again and save Slovenia.

(Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend. New York, 1950. 589–590.)

Magyarországon és több környező országban köztudott, hogy Corvin Mátyás király tevékenysége mindmáig érdekli nemcsak a történészeket és művelődéstörténészeket, hanem a folkloristákat is, mivel nemcsak a magyar, hanem a szlovén, szlovák, ruszin stb. folklórokban az utóbbi évszázadokban – gyakorlatilag mindmáig – feljegyeztek a magyar királyt szerepeltető meséket, mondákat, dalokat, proverbiumokat stb. Kiváló magyar és nem magyar folklórkutatók sora foglalkozott e témákkal. Noha a Kárpát-medence vagy a Balkán északi és nyugati részének folklórja másképpen is ezer szállal kapcsolódik össze, a több mint félezer évvel ezelőtt meghalt magyar király alakja máig talán a legismertebb olyan folklór témakör e tájon, amelyet a nemzetközi kutatás keretében lehet igazán értékelni.

Ehhez a nemzetközi távlathoz az is hozzátartozik, hogy Mátyás apja (a törökverő hős, Hunyadi János) román eredetéről, illetve Luxemburgi Zsigmond magyar király és német-római császártól való származásáról régóta sok történet keringett. Magyar hősök (köztük az ifjú Hunyadi, mint Jankula, Mátyás nagybátyja, Szilágyi, sőt maga Mátyás király és vezérei) hosszú sorban található meg a délszláv hősepikában. És még e tágabb összefüggéseket sem értjük meg igazán, ha a további és távolabbi (albán,

morva, cseh, osztrák, olasz) történeti és folklór adatokat, értelmezéseket nem vesszük figyelembe.

Az európai összehasonlító folklorisztikának igen tanulságos témája ez, amelyhez még további, akár tipologikus párhuzamokat is kapcsolhatunk. A csodálatos előjelek között megszülető fiú, a pogánnyal hadakozó keresztény uralkodó, a népet pártoló/az urakat sanyargató király, az igazságos/kegyetlen uralkodó vagy a nem is főúri, hanem egyenesen paraszti sorból jött király, aki álruhában bejárja az országot, végül pedig a halhatatlan/visszatérő hős – olyan mintákat képvisel, amelyet több nép folklórában is kitölthettek. A humanizmus és a reneszánsz megérkezése, kibontakozása az országban, az olaszok és más nemzetek ide áramló fiai, az addig hallatlan pompa, az udvari műveltség kiteljesedése, a tudatos politikai és katonai propaganda, az egyház ideológiai monopóliumának megtörése, a végül is rablóbandává szétszűllő hivatásos katonaság (a „fekete sereg”) – olyan új jelenségek voltak, amelyek könnyen alakulhattak folklór motívumokká. Mátyás személyes élete sem szűkölködik regényes fordulatokban. Bátyjának, Lászlónak kivégzése, prágai fogsága, a cseh uralkodó lányának eljegyzése, királlyá választása a köznép által „a Duna jegén”, a fiatal király szembefordulása első híveivel, több összeesküvés elhárítása (amelyben bizony kedvelt hazai humanistáinak többsége tevékeny részt vett), állandó hadjáratai, második házassága, a történeti Draculával (Vlad Țepeș) való hosszú és változatos kapcsolata, Bécs bevétele, cseh királyi és sziléziai hercegi, sőt német-római választófejedelemi ambíciói, végül váratlan és furcsa halála, az utódnak kiszemelt törvénytelen fiú, Corvin János sorsa – mind-mind szinte kiáltottak, nemcsak történeti, hanem költészeti megörökítés után. És biztosan már a kortársak is sokszor beszélgettek, vitakoztak, magyarázatokat költöttek ez eseményekről. Sőt, minthogy alig pár évtizeddel halála után Magyarországon már lezajlik a legnagyobb parasztháború, majd a mohácsi csatavesztés után az önálló magyar királyság elpusztul, az ország déli és középső részeit az Ottomán Birodalom meghódítja, majd megjelenik a reformáció és a hitharcok százada – Hunyadi Mátyás uralmának időszaka csakhamar (egyesekek szemében mindmáig!) visszahozhatatlan aranykornak tűnt.

Az, hogy a király ilyen idealizált szerepeltetése meg is jelent az említett népek folklórában – régóta tudjuk. Amióta (voltaképpen a XIX. század óta) e népek folklórából feljegyezték az ilyen szövegeket, rögtön felmerült az a kérdés: honnan származik a Mátyás királyt említő, több műfajt is érintő, nemzetközi elterjedésű szöveganyag? A magyarok (és szlovákok) esetében egyszerű lett volna arra gondolni, hogy a hivatalos magyarországi történeti tudat ekkorra már – közvetítőkön keresztül – eljutott a nép köré-

be – ám már a szlovén vagy ruszin folklór ilyen magyarázata nem látszott magától értetődőnek.

Már 1842–43-ban Matija Majar Ziljski közölt (németül) szlovén Mátyás-dalokat. A Mátyás-folklór első, komparatív filológusa Vatroslav Jagić tanítványa, a galíciai filológus, Zenon Kuzelja volt, aki monográfiában (1906) foglalta össze a szláv népek (és a magyarok) ilyen hagyományait. Kuzelja korának komparatív szlavisztikáját, legfőképpen az orosz A. N. Veszelovszkijnek a témák vándorlására vonatkozó nézeteit képviseli. És noha mára sokkal több adatot, szöveget ismerünk, Kuzelja módszere és következtetései ma is megfontolandók. Jóval később a szlovák folklórkutató, Ján Komorovský monográfiája (1957) nagyjából ugyanezt a megoldást követi, legfeljebb több történeti és óvatosan marxizáló társadalmi magyarázatokkal. A szlovén filológiában több nemzedék kiváló kutatói foglalkoztak e témával. Ivan Grafenauer először a mondakincset (1951a), majd a dalokat (1951b) tekintette át, és ő is foglalkozott azzal a feltevéssel, miszerint a szlovén folklórban Mátyás egy korábbi, akár mitikusnak is nevezhető lényre vonatkozó szövegek új szereplővel behelyettesítésének lenne tekinthető. Különösen a szlovén epikus vagy epiko-lírikus dalok esetében még inkább felmerült egy „ősregi, mitikus” értelmezés (amelyet regényes és regényes kutatók is támogattak, egészen addig, hogy magát Mátyást sem a magyar királlyal, hanem hol rablólovaggal, hol népi lázadóval helyettesítettek be). Szerencsére kiváló kutatók, köztük Milko Matičetov, Vilko Novak, Vlado Nartnik és mások elég óvatossággal foglaltak állást e kérdésben. Ők és kollégáik rámutattak arra, hogy a Mátyást említő szövegek témái (szinte egyenként elemezhetően más és más irányba mutató) nemzetközileg ismert motívumokat is tartalmaznak. Ezek között a legnevezetesebbnek korábban az antikvitásból ismert Orfeusz-motívum, majd később az egy barlangban várakozó, és seregével egykor visszatérő hős (az ún. Kyffhäuser-motívum) számított. Igor Kercsa (2001) a ruszin Mátyás-hagyomány máig tartó huzamosságát a helybeli lakosság történeti tudatával kapcsolja össze, és ezek, amióta csak gyűjtöttek folklór szövegeket e tájon – már megvoltak.

Ami a magyar folklórkutatókat illeti, noha a magyar folklorisztika kezdeteinek teoretikusai (Rát Mátyás, Révai Miklós, Kultsár István, Kölcsey Ferenc, Erdélyi János, sőt Kriza János, Ipolyi Arnold, Gyulai Pál stb.) a XVIII. század legvégétől kezdve, egészen a XIX. század végéig mind a történeti múlt letéteményesének tartották az általuk megismert kortársi magyar folklórt – éppen Mátyás király alakját nem állították előtérbe. Közöltek ugyan Mátyást említő történeteket, ám ezek fontosságát nem hangsúlyozták. Petőfi meg is mondja, miért nem tanácsolja azt, hogy róla

írjanak (modern) hősi eposzt: „Csak királyt ne végy hősödnek, még Mátyást se. Ez is király volt, s egyik kutya, másik eb” (levele Arany Jánoshoz, 1847. február 23.). Abafi Lajos tétova kezdeményezése után Benedek Elek (1902-ben – azaz egyébként elég későn) az első, aki a magyar népművelő népköltészeti kiadványokban Mátyást rivaldafénybe emeli. A királylyal kapcsolatos „anekdotákat” Tóth Béla közölte sorozatban hatkötetes, művelődéstörténetileg páratlanul fontos művében (*Magyar anekdotakincs*, 1898-tól), amely azonban nem folklór szövegek gyűjteménye. Szépíróink is innen veszik át folklór-ihletettséggű „corviniádáikat”. Ám ők arról nem tudnak, hogy a Mátyás-folklór nemcsak magyar tradíció.

Ez persze nem érvényes a szaktudományos folklorisztikára. Pável Ágoston volt az első (1909), aki a szlovén „Orpheusz-tematiká”-hoz kapcsolta a magyar szövegeket is. Ő voltaképpen élete végéig egy monografikus áttekintésre törekedett, amelyet azonban – a szegedi egyetemen az 1940-es évek elején tartott ilyen tárgyú előadásai ellenére – nem tudott elkészíteni. Szémán István (1912) ismertette Kuzelja könyvét, Szegedy Rezső (1916) a Hunyadi-családnak a délszláv epikában betöltött szerepével foglalkozott, Ernyey József több írásában (pl. 1921) mutatta be a cseh Mátyás-hagyományt. A gazdag délszláv folklórt sokan és sokszor ismertették Magyarországon. Annál meglepőbb, hogy a két világháború közti magyar néprajzi kézikönyvben a vezető folklorista, Solymossy Sándor professzor (először 1935) voltaképpen fel sem ismeri a magyar Mátyás-folklór nemzetközi összefüggéseit. Tanítványa, Ortutay Gyula viszont már az 1940-es évektől kezdődően több írásában (pl. 1942) és egyetemi előadásaiban éppen ezt hangsúlyozta, és e témáról egy komparatív monográfia elkészítését szorgalmazta – sajnos, eredmény nélkül, és maga sem készítette el bevezető tanulmányát. A két világháború közti korszak legnevezetesebb, pozitivistá irodalomtörténésze, Horváth János (aki pedig érdeklődött, legalábbis a XIX. századi magyar folklór iránt) műveiben voltaképpen nem foglalkozik a Mátyás királyra vonatkozó történetekkel. Egy másik irodalomtörténész, Zolnai Béla is csak a hivatalos Mátyás-tradíció irodalomtörténetével foglalkozott.

Szerencsére mára a helyzet egészen más! Hogy csak a legjobb, legismertebb munkákat említsük, Ferenczi Imre és történeti mondáink más kutatói, Ujváry Zoltán (1991) és az utóbbi évtizedekben Kríza Ildikó többször (pl. 2007) tárgyalták a történeti és folklór jellegű Mátyás-hagyományt. Lukács István (2001) szlovén, Dávid András (1978) és Jung Károly (legutóbb 2008) délszláv kitekintést adott. Az irodalomtörténészek közül Kardos Tibor sokszor alig hihető, ám mindig ötletes módon a Mátyás-kori adatokat próbálta egységes képbe összerakni. Fried István (1991) a

komparatív jellegű magyar filológiai érdeklődést mutatta be. Azt reméltük, a 2008-as ünnepi év újabb tudományos eredményeket is hoz e téren. Valóban számos konferenciát rendeztek (olykor egymásról nem is tudva), tanulmányok jelentek meg, korábbi írásaikat összefoglalták a kutatók. Ám éppen a Mátyás király körüli folklór esetében kevés igazán új felfedezés történt.

E tájékoztató áttekintés után két kérdéssel kell külön foglalkoznunk: milyen történeti rétegei vannak az interetnikus Mátyás-folklórnak – és társadalomtörténetileg ezt hogyan jellemezhetjük? Noha mind a feladat nehézsége, mind a terjedelem szűkössége egyaránt ismert számunkra, mégis meg kell kísérelnünk, hogy valamilyen feleletet adjunk.

I. „Mátyás-folklór” Mátyás király előtt?

Minthogy több szöveg nemzetközi párhuzamainak vannak régi adatai (ilyenek például a *Salamon és Markalf* szövegek), felmerülhet az az ötlet, hogy a király neve utólag került ezekbe. Ez elképzelhető, ám nehéz bizonyítani. A magyarban pedig – a motívum-párhuzamok ellenére – nincs ilyen régi szövegpéldánk. Úgyhogy ma sem tudunk olyan (valóban régre datálható) folklór szöveget idézni, amelyről azt mondhatjuk, oda utólag került be a magyar király alakja. Szlovén kutatók – legkivált Ivan Grafenauer – többször kifejtették, hogy egy korai „mitikus” szlovén folklór értelmeződött át úgy, hogy például az „Orfeusz”-történetre visszavezethető szlovén balladában a zenész maga Mátyás király. Ezt a megoldást áttekintésében Lukács István is bemutatta. Mi is visszatérünk e kérdésre. Azt azonban még ez a megoldás sem állítja, hogy a középkori magyar folklórban lett volna olyan szöveg, amelybe „később” került volna bele a király alakja.

II. Új műfaj(ok) Mátyás korában

Kardos Tibor (1955) volt az, aki a *trufa* (*jest, fabliaux, Schwank*) műfaját a magyarban olasz eredetűnek és már Zsigmond király korától adatolhatónak tekintette. Noha magukra az ilyen szövegekre senki sem bukkant rá, mindez elképzelhető, ám a magyarországi trufákra még Mátyás korából is csak filológiaiilag kikövetkeztethető adatokat vonatkoztathatunk. Ekkor nálunk is megjelenik a *practical joke* műfaja. Ez voltaképpen egy cselekvéssel társult vicc, becsapás. (Iskoláinkban közismert, hogy valaki hátára cédulát tűznek: „Hülye vagyok, üssetek!” felirattal. A többiek hátba is vágják.) Mátyás udvarába helyezve ilyen lehetett például a „kulcslyukon keresztül borsót hajjigáló vándormutatványos” története, akit a király egy szakajtó borsóval jutalmaz – hogy tudjon gyakorolni; vagy az „egyszer volt

Budán kutyavásár” történet. Ezek első előfordulását és továbbhagyományozását illetően azonban mindmáig csak feltevések születtek meg.

III. Királyi propagandaműfajok

Köztudott, hogy a mindig is meglevő uralkodói propaganda terén új korszakot nyitott az itáliai reneszánsz. Mátyás innen importálta az erre képzett szakembereket, akik közül Antonio Bonfini nemcsak egy családi genealógiát (*De Corvinianae domus origine libellus*), hanem a magyar történetírók munkáinak figyelembevételével a nagyszabású, teljes „magyar történetet” is megalkotta (*Rerum ungaricarum decades*). A kegyencnek nevelt költő, Janus Pannonius feladata többek között egy hősiep episztolagyűjtemény vagy hasonló költői áttekintés lett volna a király harcairól (*Annales*), ami helyett azonban a rátarti és individualista poéta csak inkább önmagát vizsgáló elégiákat írt a török elleni seregnél töltött időzéséről. Janus latinul írt versei az európai humanista költők számára mindig ismertek maradtak, ám tőle nem származhatott későbbi magyar Mátyás-folklór. Bonfini viszont későbbi történetíróink számára évszázadokig forrás maradt.

A legérdekesebb ilyen mű Galeotto Marzio *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Matthiae* című kis történetgyűjteménye, amelyből akár soktucatnyi anekdotát lehetett átvenni. Galeotto a Veronában tanuló Janus barátja lett, az ő meghívására 1461-ben rövid látogatást tesz Magyarországon. 1465-ben hosszabb időre is eljön, és csak 1472-ben, a királyellenes összeesküvés idején menekül haza. Eretnek művéért (*De incognitis vulgo* – 1477) az inkvizíció Velencében bebörtönzi, ahonnet (többek között) Mátyás király közbenjárására szabadul ki. Ezután is többször jár Magyarországon, illetve találkozik Mátyással. Ám az említett anekdotagyűjteményt 1485-ben Itáliában írja (és Corvin Jánosnak ajánlja). Nem valószínű, hogy ezt követően járt volna Magyarországon. Galeotto életének utolsó éveiről (1497-ben már halott) nem sokat tudunk. A fordulatos életű, „kóbor humanista” tehát volt Mátyás alkalmazottja, tartozott ellenzékéhez, majd ismét lekötöztetettje lett. A magyar királyi udvar életét bemutató kis történetgyűjteményében (mai újságírói szóval ezek „kis színesek”) a modern és művelt király feltétlen híve, ügyes PR-szakíró. Nem tudjuk, a maga korában mikor és mennyire volt ismert ez a mű Magyarországon. És noha nem sokan keresték, mondjuk, az „eretnek” ideológia nyomát e műben, ilyen ideológiai nyomokat nem találtak.

Végül is, általánosságokon kívül nem sokat tudunk arról, hogyan is használta a király az általa megrendelt propagandisztikus műveket.

IV. A fekete sereg „politikai tisztjeinek” nyomában

A magyar nyelvű irodalomban (Bencédi) Székely István világkrónikájában (*Cronica ez világnak jeles dolgairól*, 1559) majd 1575-ben Heltai Gáspár *Krónika az magyaroknak dolgairól* (a könyvet már özvegye adta ki 1575-ben) című művében olvashatunk (a hivatalos történetíróktól átvett szövegek mellett) „népszerű” történeteket is a király koráról. Ezeket a „fekete sereg egykori katonáitól” hallott szövegekként említi. Az udvarhelyszéki Bencédéről származó Székely valamivel 1500 után született, előbb ferences szerzetes, a krakkói egyetemen tanul, 1538-tól evangélikus (később szakramentárius) lelkész, és már ettől az időtől kezdve tudunk népszerűsítő és a népnek is szánt nyomtatott műveiről (kalendárium és csízió, egyházi énekek, katekizmus, zsoltárfordítások, sőt Biblia-fordításba is belekezdhetett). Az erdélyi szász Kaspar Helth (Heltai Gáspár) nála egy évtizeddel fiatalabb, 1510 körül született (Heltau/Nagydisznód), ám még ő is katolikus papként kezdte, 1536 körül tanul meg magyarul, majd ezután lesz evangélikus (később ő is szakramentárius, sőt élete végén egyenesen antitrinitárius). 1550-ben társult a kolozsvári Georg Hoffgreff nyomdászszal. Rendkívül sokrétű kiadói tevékenysége ettől kezdve voltaképpen főként magyar nyelvű népszerű és népnevelő kiadványokat eredményezett.

Nem könnyű eldönteni, hogy a székely Bencédi és a szász Heltai az 1530-as években csakugyan találkozhatott-e a fekete sereg „népi” Mátyás-szövegeket elmondó obsitosaival? Mátyás halálakor (1490) a tizenhét éves Corvin János éppen e katonaságra támaszkodva megpróbálta megragadni a hatalmat – ám sikertelenül. 1492-ben Kinizsi Pál szétveri a fekete sereget. Pár évvel később (1494-ben) Kinizsi meghal, és a közben II. Ulászló király oldalára állt Corvin János – aki horvát-szlavón bánként az ország délnyugati részeinek a török elleni védelmét szervezi – 1504-ben még mindig alig harmincévesen hunyt el. Körülbelül ez az az időpont, ameddig Mátyás király volt katonáinak legalább kisebb csoportjai együtt maradhattak. 1530 körül a fekete sereg egykori valódi katonái körülbelül hetvenévesek lehettek. És talán szavuk jobb meghallgatásra talált az ekkori Erdélyben, amelyet Magyarország többi részéhez képest inkább elkerültek a hadak. Ám ennél többet nem tudunk arról, pontosan hogyan és hol találkozott Székely István vagy Heltai ezzel a szóbeli hagyománnyal. Mindkettejük más műveire is jellemző azonban az akkori közvélemény, az egyszerű emberek tudásának ismerete.

Semmi okunk nincs kétségbe vonni azt, hogy a fekete sereg katonáit „ideológiailag” is kiképezték valamilyen „politikai tisztnek”. Az egyik fő téma nyilván az volt, hogy a nemcsak jól kiképzett és sikeres, hanem erő-

szakos és kegyetlen sereg voltaképpen „jogos és nemes” célok érdekében hadakozik és hódít, a Budától igazán távoli tájakon is. Mátyás maga – mint megannyi erőskezű feudalizmus kori király – rendszeresen szembekerült a főurakkal, és noha az egyszerű nép élete biztosan nem volt rózsás a hatalmas államkiadások fedezésére folyton adókat szedő és egyre hadakozó király életében, ám utódai korában a terhek csak nőttek, az eredmények pedig csökkentek. Elképzelhető, hogy a XVI. század elejétől csakugyan nőtt az egykori „nagy király” népszerűsége. *Mathias obiit, iustitia periit* – mondhatta a közvélemény.

V. A Mátyás birodalmáról alkotott kép a kortársi Európában

Főként osztrák, cseh, olasz, román földön, ám ennél szélesebb körben is (a németek, lengyelek között meg a Balkánon, sőt az Ottomán Birodalomban) hamar elterjedt a hír a dinamikus, újtó, gazdag, pompakedvelő uralkodóról. Követei járták Európát, meg sokfelől jöttek ide a külföldi delegációk, akik elkápráztatását mesteri módon szervezték meg. A király csakugyan művelt írástudó, sok mindenről határozott véleményt formáló szuverén uralkodó volt. A fegyvereket, luxuscikkeket, díszes könyveket ide szállítók nyilván otthon is beszéltek a dúsgazdag piacot biztosító uralkodóról. Ám ez mégsem lehetett egy, a Hunyadi Mátyásra vonatkozó „európai folklór” tematikus alapja. Ha tudjuk, hogy a királynő (Aragóniai Beatrix) nővére, Eleonora ferrarai hercegnő 1477-ben 56-féle farsangi álarcot küld Magyarországra, máskor meg oroszlánokat küldenek a király számára – ez is csak legfeljebb ahhoz a képhez járulhatott hozzá, hogy itt egy gazdag országról van szó, ahol sok mindenre van pénz – mint mondjuk ma Kuvaitban vagy Abu-Dzabiban. És csak a kései tudósokra jellemző ötlet, hogy Mátyás király lett volna Macchiavelli *Il principe* című művének „hőse”, vagy I. Miksa német-római császár *Weiskunig* című, az udvari pompát allegorizáló és illusztráló művének (1515) egyik fő hőse – az viszont biztos, hogy sokfelé feliratok, ábrázolások örökítették meg a magyar királyt – nemcsak halálának színhelyén, Bécsben, hanem még a sziléziai Bautzen kaputornyának falán is. Amikor 1541-ben a törökök kirabolják a budai várban a *Corvinák* könyvtárát is, lehet, hogy a könyvcipelő katona korábban nem tudott a nagy magyar királyról, ám a helyszínen észrevette a nem mindennapi pompa még mindig megmaradt nyomait, és azért a kincsek zöme előbb-utóbb a sztambuli kincsesládába jutott el.

Vannak kétes, ellenőrizhetetlen és kései híradások, mint például arról, hogy a prágai fogságból kiszabaduló, és már magyar királlyá választott Mátyást a cseh király vezette küldöttség a határvárosig (Strážnice) kíséri

(1458. január), ide érkezik a magyar nemesi küldöttség, és a két csoport ruhát cserél, egymásnak bemutatják táncaikat, valamilyen „nemzeti viselet”-ben.

A legnevezetesebb ilyen magyar történet szerint a Duna jegén megválasztott királyt az országgyűlés tárgyalásai és egyezsége előtt a budai gyermekek már királyuknak nevezték, és ünneplő verseket kiáltoztak róla.

Ám ezek mégsem folklór adatok, csupán utalnak arra, hogy uralmának szinte első percétől kezdve volt igény ilyen történetekre.

Megvolt tehát az az alap, amire felépülhetett egy nemcsak magyar Mátyás-folklór. Amikor Giovan Francesco Straparola nevezetes mesegyűjteményében, az európai népmese legelső publikálásainak egyikében (Velence, 1550 – *Le piacevoli notti* – második éjszaka, első mese) azt olvassuk, hogy (az európai mesekincsben az úgynevezett „breton történetekből” ismert nevű gazdag király) Galeotto feleségül veszi „la figliuola di Mattias re di Ongaria, Ersilia per nome chiamata” (azaz: Mátyás magyar király Ersilia nevű leányát, akinél a maga idejében nem volt szépségére, erkölcsére és udvari műveltségére nézve különb) – itt a magyar király közismert gazdagsága csakúgy magától értetődően bukkan fel, mint sosem volt leányának a neve...

Peter Burke nevezetes könyvében (1978, 6. fejezet) az „uralkodó” prototípusáról szólva említi Mátyás királyt is, aki harcolt a törökök ellen, és akinek uralkodása után „meghalt az igazság”. Más hasonló uralkodókról szólván említi az álruhában járó uralkodót (Harun al-Rasid toposz) és Mátyást is felsorolja a Kyffhäuser-motívum (a hős egy barlang mélyén alszik, ha felébred, megszabadítja népét a nyomorúságtól) példányai között. Mindebben igaza van, és példái széles körűek. Ám ha Arthur királytól és a norvég királyságot megteremtő Olaftól az „igazi cárig” meg a háborúkat imádó XII. Károly svéd királyig oly sok mindenki e „prototípus” megvalósulása – éppen arra nem kapunk feleletet, hogyan is alakul ki egy-egy uralkodóról a nemzeti vagy nemzetközi folklór?

A folklór önmagában is nemzetközi, ám az egyes alkotások és műfajok kibontakozását az egyes esetekben is meg kell vizsgálni.

VI. Az első, nem magyar, Mátyásra vonatkozó szövegek

Cseh kutatók (már Čeněk Zíbrt és Otakar Hostinský 1888 és 1892) hivatkoztak arra, hogy a XVI. század közepétől kezdve cseh énekeskönyvekben van Mátyás királyt említő dalszöveg nyoma. (Lásd 1564: *Pán Bůh z své milosti nyní lid sobě vybíra...* – 1612: *Bože nebeský, ty věrou spojuješ* – ugyanez 1620-ban egy evangélikus énekeskönyvben is megvan.) Komorovský feltételezte, hogy ezt a szöveget szlovákok is énekelhették.

Aleš Knobloch 1561-ben készített versében két ízben is van olyan nótajelzés, amely ide kapcsolható. („*Zpřevá se jako starodávná píseň vojenská o Králi Matyášovi, Králi Uberském...*” „Arra a dallamra, mint a Mátyás királyról, Magyarország királyáról szóló régi katonaének...”)

A szlovén kutatók közül Simon Rutar már 1879-ben említette a cividalei (friuli) jegyző, Marcantonio Nicoletti (1536–1589) megjegyzését, miszerint a tengerparti, Tolmin környéki szlovénok „anyanyelvükön nemcsak Krisztusról és a szentekről énekelnek, hanem a magyar Mátyás királyról és népük más dicső hőseiről is.” („*Usano essi cantare in versi ne' varii modi della loro lingua le lodi di Christo e de' Beati, nonche di Mattia re d'Ungheria e di altri celebri personaggi di quella Nazione*”). Ezt a XVI. század második felére tehető adatot azóta is minden, a szlovén Mátyás-hagyománnyal foglalkozó filológus megemlíti.

Semmi kétségünk nem lehet arról, hogy mind a cseh, mind a szlovén adat a magyar királyra vonatkozik, és ezt az egykori szerzők is pontosan így értették. Ám e dalok tartalmát vagy szövegét nem ismerjük, és azt sem, honnan juthattak a szlovénok és csehek közé. Ha itt hőstettekre vagy katonadalokra van utalás, legegyszerűbb lenne e dalokat is kapcsolatba hozni Mátyás hadseregének énekeivel. Ez önként kínálgató feltevés, de ennél nem több. Azt sem tudjuk, valaki is magyarból „fordította” volna e dalok szövegét vagy csak a tematika, esetleg csupán Mátyás király neve lett volna ezekben magyar jellegű.

A délszláv (szerb, bosnyák, horvát) hősepika évszázadokon át szerepeltetett magyar hősöket is. Minthogy a ránk maradt ilyen szövegek maguk későbbiek, ezek történeti rétegekre bontása nem egyszerű feladat. Annyit mégis biztosan állíthatunk, hogy a későbbi énekeknek is megvolt az előzménye. Ezek felfogása délszláv jellegű, vagyis ha a hősöket és eseményeket magyar oldalról is tudjuk magyarázni, nem kell kész magyar szövegek átvételére gondolnunk: a délszláv hősepika a maga keretei között működtette a „magyar” hősöket. Ezek aktuális neve gyakran csak a történeti források segítségével azonosítható történetileg adatolt magyar személyekkel.

Viszont arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy az eddigi kutatás kevés figyelmet fordított arra, milyen volt Mátyás korában a balkáni (és a román) uralkodókról kialakult kép. Itt mind az egyezések, mind az eltérések felsorolása igen tanulságos lenne.

Összefoglalásként annyit mondhatunk, érdemes a régi és nemzetközi összefüggéseket bemutatni, ha a magyar Mátyás-folklórt vizsgáljuk. Ez nemcsak az összehasonlító folklorisztikát szolgálja, hanem a magyar adatok értelmezését is segíti, jobban, mint az eddigi szemlék (pl. Szövérfy 1968).

Hogy itt sok még az elvégzendő feladat, könnyen bizonyíthatjuk.

A Hunyadiak ikonográfiájának egyik leginkább közismert eleme a gyűrűt csőrében tartó holló (latinul *corvus*, ahonnan a *Corvinus* szó is származik). Több kutató vizsgálata után sem ismerjük pontosan e címeralak eredetét, a hozzá kapcsolódó történetet pontosan nem írják le a régi emlétek, legfeljebb csak valamilyen ismert magyarázatra utalnak.

Az újabb magyar szólásgyűjtemények mind említik a közismert *Meghalt Máttyás király, oda az igazság* szentenciát – amelyet azonban csak Szirmay Antal *Hungaria in parabolis* című könyvéből (1805) szoktak adatolni. E műben (lásd a 2008-as új kiadást, 72. §, 112. lap) meg is van a szöveg. De ez már megvolt Cserey Lőrincnél, 1794-ből. Szerencsére olyan adatokat is említettek, amelyek szerint már a XVI. század végén ismert volt a „Meghalt Máttyás király, elkölt az igazság” magyar szólás. Egy a XVI. század végén kelt (azóta elkeveredett) levélben idéznek egy akkor ismert szólást: „Nem heaba mongiak keoz peldaba, Meghalt Matthias kyral, el keolt az Igassagh.” Egy XVI. század végi dési oklevél hátlapjára meg ezt írták: „Meg holt matia királj s el költ az Igassagh.” Hogy mikor írták e szöveget az egyébként datálható oklevél hátára – még a közlő sem merete pontosan meghatározni. Egyébként a két szöveg annyira közeli, hogy lehet, ugyanarról tudósított a két kutató – egy évszázad távlatából – ámbár a bevezető megjegyzést a második közlő nem látta. Azt is régóta tudtuk, hogy az 1700-as évek legelején a Dunántúlon összemásolt „Szentsei Daloskönyv” végén, a 79. szöveg így kezdődik: „Fenekkel föll fordult már ez széles világ meg holt Máttyás király el költ az igasság.” A vers a „fordított világról” szóló, koldusdiákos (mendikáns) gúnyolódás. Az 1720-as évekre datálható Bathó Mihály énekeskönyvében a 31. számú Cantio ugyanezt az éneket adja, és az első versszak kezdete gyakorlatilag egyezik: „Fenekkel felfordult már az egész világ: Megholt Máttyás király, eltölt az igazság” (egy félreolvasott szó eltéréseivel). E két ének szövegének bizonyára volt régebbi leírása is – ami nem maradt ránk. Feltűnő, hogy a régebbi („elkölt”) és az újabb („oda”) szövegek egyaránt egy felező 12-es verssort alkotnak. Érdekes, hogy egy rokon szólás: „Meghalt a gyermek, el költ [elmúlt, megszűnt] a komaság” megvan régi proverbiumgyűjteményeinkben: Baranyai Decsi, tőle átvéve Kisviczay, Baróti Szabó, sőt éppen ennek egyik változata Szirmay Antal szövege (*Amicitia oblitterata. Meg hóltt a gyermek, oda a komaság*). Ha Dugonics András, aki előszeretettel hivatkozik Máttyás királyra, és ezerszámra írt össze magyar szólásokat, ismerte volna a „Máttyás királyt” emlegető formát, biztosan idézte volna.

A másik, ma már nem annyira közismert szólás (*Király Máttyás és Máttyás király*’ nagy a különbség látszólag azonos megnevezések között’) pedig

éppen Dugonicsnál bukkant fel, 1820-ban kiadott közmondásgyűjteményében: *Magyar példabeszédek és jeles mondások*. Dugonics, aki szépiróként is foglalkozott Mátyás korával, előszeretettel formálta át az általa ismert közmondásokat, költött hozzájuk, ha mást nem – magyarázatot. Hogy Dugonics honnan vette a szöveget – nem tudjuk. Ez a szólás ugyan megvan Baranyai Decsi János nevezetes magyar szólásgyűjteményében (*Adagiorum [...] Bartphae*, 1598. 4.2.4.2. „*Mysorum & Phrygum termini discreti sunt*. Külömb azért Máthias kiraly, s Máthiás kovác”) ám ezt a gyűjteményt az utókor később nem ismerte, és Dugonics sem láthatta. Vagyis még ez esetben sem tudjuk bizonyítani, hogy a Mátyást említő magyar szólások mikor keletkeztek és hogyan terjedtek. (Egyébként a magyar szólások az utóbbi századokban a királynál gyakrabban említik „Jégtörő Mátyást” – február 24. – és az ezzel kapcsolatos időjárásjóslást.)

Azt, hogy e későbbi Mátyás-hagyományt is milyen bonyolult nemzetközi összefüggésbe lehet illeszteni – számos példával bizonyíthatjuk. 1732-ben Kassán jelent meg a *Livii Hungarici [...] Antonii Bonfinii [...] Nicolai Istvanfii* című zsebkönyv, amelynek végén (a 132–166. lapokon) T. Cortesii *De Matthiae Corvini Invictissimi Ungariae Regis laudibus Bellicis* dicsőítő költeménye (*carmen Panegyricum*) olvasható. Ismert, hogy Alessandro Tommaso Cortese 1487–88-ban, azaz még Mátyás király életében, írta dicsőítő költeményét. Ennek 1531-es (hagenauai) kiadását veszi át Zsámboki János, aki a maga 1606-os Bonfini-kiadásának függelékében újból kinyomtatja a verset. Ez a kiadás volt Zrínyi Miklós, a költő kezében, aki nemcsak Mátyás-elmélgedéseiben, hanem az *Obsidio Szigetiana* megalkotásához is felhasználta.

Bencédi Székely István 1559-ben (Krakkóban) kinyomtatott világ-*Cronicája* pedig nemcsak lengyel és orosz művekre hatott, hanem román közvetítéssel szerb nyelven is megjelent.

Hogy mindezek a művek milyen bonyolult módon befolyásolták nemcsak a nemzetközi, hanem a magyar közvéleményt is, ma legfeljebb csak sejtethetjük.

Már említettük, hogy a XIX. századtól sok, akkor gyűjtött népköltési szöveget ismerünk. Ezekkel (meg a hivatalos magyar Mátyás-hagyománnyal) viszont máskor kellene foglalkozni.

Irodalom

BURKE, Peter

- 1991 *Népi kultúra a korai újkori Európában*. Budapest, Századvég Kiadó–Hajnal István Kör. (Eredeti: *Popular Culture in Early Modern Europe*. London, 1978. Maurice Temple Smith.)

DÁVID András

- 1978 *Délszláv epikus énekek – magyar történeti hősök*. Forum Könyvkiadó, Újvidék

ERNYEY József

- 1921 Mátyás király a cseh néphagyományban. *Ethnographia* 32(1921) 92–100.

FRIED István

- 1991 *Szlovén–magyar kapcsolatok*. (Mátyás király a szlovén népköltészetben). In: *Corvin Mátyás-konferencia. Osvetovanje Matjaža Korvina*. Szerkesztette – sta uredila: VARGA József–MOLNÁR Zoltán. Maribor, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola [Szombathely], 113–121.

GALEOTTUS Martius Narniensis

- 1934 *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis Regis Matthiae*. Ed.: Ladislaus JUHÁSZ. Teubner, Lipsiae

GRAFENAUER, Ivan

- 1951a *Slovenske pripovedke o kralju Matjažu*. Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Ljubljana
1951b *Slovenske ljudske pesmi o kralju Matjažu*. *Slovenski Etnograf* III–IV (1951) 184–240.

HABOVŠTIK, Anton

- 1971 *Porocstvo král'a Mateja. Povesty z Oravy*. Stredoslovenské vydavateľstvo, Banská Bystrica

HELLER Bernát

- 1908 A Kiffhäuser-mondafaj magyar vonatkozásai. *Ethnographia* 19(1908) 12–24.

JUNG Károly

- 2008 *Tanulmányok a Mátyás-tradíció délszláv kapcsolatairól – Déli szláv Mátyás-énekek és Mátyás-mondák eredetiben és magyar fordításban*. Forum, Újvidék

KARDOS Tibor

- 1955 A „trufa”. Egy régi magyar irodalmi műfaj jellege és európai összefüggései. *Filológiai Közöny* 1(1955) 111–138.

- KERČA, Igor
 2001 *Matjaš, korol' Rusinuv*. PoliPrint, Užgorod
- KOMOROVSKÝ, Ján
 1957 *Kráľ Matej Korvín v ľudovej prozaikej slovesnosti*. Slovenská Akadémia Vied, Bratislava
- KRÍZA Ildikó
 2007 *A Mátyás-hagyomány évszázadai*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- KUZELJA, Zenon
 1906 *Ugor's'ij korol' Matvij Korvin v slavyans'kij ustnij slovesnosti*. Naukovo Tovaristvo im. Ševčenka, L'vov
- LUKÁCS István
 2001 *A megváltó Mátyás király színváltozásai a szlovén néphagyományban és szépirodalomban*. Lucidus Kiadó, Budapest
- ORTUTAY Gyula
 1942 König Matthias in der mündlichen Überlieferung der Donauvölker. In: *Ungarn 1942* April (3) 221–230.
- PÁVEL Ágoston
 1909 Az Orpheus-monda rokonai a délszláv népköltészetben. *Ethnographia* 20(1909) 321–340.
- SOLYMOSSY Sándor
 1935 Monda. In: *A Magyarság néprajza*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, III. kötet, 183–254.
- SZEGEDY Rezső
 1916 Mátyás királlyá választása a délszláv népköltészetben. *Ethnographia* 27(1916) 4760.
- SZÉMÁN István
 1912 Korvin Mátyás magyar király a szláv népköltészetben (néphagyományban). *Századok* 46(1912) 138–144.
- SZIRMAY Antal
 2008 *Magyarország szóképekben. (Hungaria in parabolis)*. Sajtó alá rendezte: CSÖRSZ RUMEN István
- SZÖVÉRFY, Joseph
 1968 History and Folk Tradition in Eastern Europe: Matthias Corvinus in the Mirror of Hungarian and Slavic Folklore. *Journal of the Folklore Institute* 5:1 (1968) 68–77.
- UJVÁRY Zoltán
 1990 *Mátyás király Gömörben*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézete, Debrecen